

ŞİİRE YANSIYAN TARİH

Ali EROL*

Araştırmalar göstermektedir ki, özellikle XVI. yy'da gerek askerî, gerek siyasi ve gerekse idarî teşkilatlanması bakımından döneminin en büyük güçleri arasına girmiş olan Osmanlı Devleti, allı yüzyıllık mevcudiyeti sırasında çok geniş bir coğrafyaya hükmetmiş, hakim olduğu topraklarda sergilediği adalet anlayışı ve hoşgörüsü ile gönülleri feth etmiştir. Nitekim bu politikasından dolayıdır ki, özellikle İran ve Rusya'nın yayılmacı siyasetine karşı Kafkas Elleri'ne düzenlemiş olduğu seferlerin bir çoğunu bölgede yaşayan ve kendi yönetimi altına girmek isteyen Türk. Müslüman, hatta bazen de Hristiyan toplulukların yardım talepleri üzerine gerçekleştirmiştir¹. Bu hadiselerin son örneği ise yüzyılımızın ilk yansında yaşanmış, Osmanlı, içinde bulunduğu ağır şartlara rağmen, büyük bir soykırımla karşı karşıya olan Azerî kardeşlerinin çağrısına koşmayı bir görev bilerek 1913'de Bakü'ye girmiştir. Ancak bu hadise, özellikle Sovyet devri olarak bilinen yıllarda, oldukça farklı yorumlanmış, Azerbaycan'a düzenlenen harekât, bir işgal hareketi olarak gösterilmeye çalışılmıştır.

Azerbaycan Edebiyatının yaşayan en büyük tenkitçilerinden Prof. Dr. Kemal Talıbzade bir makalesinde², o yıllarda yazılmış bazı edebî eserlerin dikkatli bir şekilde incelenmesi durumunda birçok tarihî gerçeğin gün yüzüne çıkacağını ifade etmektedir. Edebî çalışmaların, tarihî hadiselerin aydınlatılmasında önemli bir malzeme teşkil ettiği bilim dünyamızın malûmudur. Zira Prof. Dr. Mehmet Kaplanan da ifade ettiği gibi: "Edebiyat tarihin içine gömülü bir vakradır ve en mücerret edebiyatlar dahi, içinde buldukları tarihî şartlarla yakından ilgilidir."³ İşte bu ilgidir ki, bugün için bizlere yeni ufuklar açmakta, "kollektifleştirme" politikası gereği Örtbas edilmiş bazı gerçeklerin aydınlanmasına yardımcı olmaktadır. Nitekim yukanda da ifade ettiğimiz gibi, Osmanlı'nın Azerbaycan'ı işgal ettiği yönündeki yorumlara karşı, edebî sahaya:

"Başqasım islemeni de, ey Türk, çabuk sen gel, sen!"

şeklindeki ifadelerle yansıyan Azerbaycan halkının gerçek duyulan, meseleye farklı bir bakış açısı getirmeyi zarurî kılmaktadır. Benzerî mesajları, o yıllarda tek

* Dr., E. Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretini Görevlisi.

¹ KTRZIOĞLU, Prof." Dr. M. Fahrettin, *Osmanlılar ıı Kafkas Elleriıı Fethi (1453-1590)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.251-266

² TALIBZADE, Prof. Dr. Kamal, "Tnmsilions- Lilcrary Criticism in Azerbaijan, A New Look at Soviet Works", *Azerhajian*, Spring, 1996, s. 2.

³ KAPLAN. Mehmet, *Nesillerin Ruhı*, Hareket Yayınları, İstanbul, 1970, s. 1 (14).

güvence olarak Osmanlı'yı gören Ahmet Cevat, Meherruned Eminoğlu, Salman Mümtaz, gibi birçok şairin çalışmalarında da bulmak mümkündür. Ancak yukarıdaki mısramın sahibi Abdulla Saik tarafından 1918'de kaleme alınmış olmakla birlikte, yıllarca saklandığı özel arşivden çıkarılamayan bazı şiirler, söz konusu duyguların en üst noktada lensil edildiği çalışmalar olarak değerlendirilmeyi beklemektedir. "Vatanın Yanık Sesi" ve "İntizar Karşısında" adlarını taşıyan bu şiirlerin⁴ işaret ettiği tarihî hadiselerle geçmeden önce, Osmanlı-Azerbaycan münasebetlerini hatırlamakta fayda görüyoruz.

Osmanlı'nın, özellikle XVI.yy'dan itibaren uğruna yoğun bir hakimiyet mücadelesi içine gireceği Azerbaycan, bölgedeki Türk varlığı açısından oldukça derin bir tarihî geçmişe sahiptir. Bu manada MÖ VII. yy'da bölgeye akın eden ilk Türk boyu İskitler olmuştur. Yaklaşık üç yüzyıl sonra İskender'in istilâsına manız kalan Azerbaycan, Bizanslılar ile Sasâniler arasında patlak verecek olan kanlı çalışmalara sahne olmuş, M.S 48 yılından başlayarak Batı Hunlular'ın akınına uğramıştır. II. yy'dan itibaren Bulgar Türkleri, Akhunlar, Ağaçerüer. San Uygurlar ve Sabirler'e ev sahipliği yapacak olan bölgede, özellikle Göktürkler döneminde Türk nüfusu açısından büyük bir artış yaşanmıştır. Ancak sonraki yüzyıllarda Araplar'ın hakimiyeti altına girecek olan Azerbaycan'ın bir Türk ülkesi haline getirilmesi ise Selçuklular dönemine rastlar. Sultan Tuğrul Bey'in bölge üzerine yaptığı sayısız akınlardan sonra Selçuklu sultanı Alparslan 1076 yılında Azerbaycan'ın hemen tamamını kontrol altına almıştır. Selçuklulardan sonra XII. ve XIV. yy'lar arasında sırasıyla Moğol, Harezmi ve Timurlu'ların idaresine geçecek olan Azerbaycan'da önce Kara koyunlular (1380-1468). ardından Akkoyunlular (1340-1515) devletleri kurulmuş, bu yıllarda bölgenin birçok sahasına Türkmen boylan yerleştirilmiştir⁵.

XVI. yüzyıl; Azerbaycan, Osmanlı ve İran adına, etkileri günümüze kadar ulaşacak olan önemli siyasî hadiselerin başladığı bir dönem olmuştur. Akkoyunlular Devleti'nin hemen ardından Şah İsmail önderliğinde Safevî Devleti (1501-1732) kurulmuş, bu devletin ileriki yıllarda bilhassa dinî sebeplere dayalı olarak izleyeceği yanlış politikalar. Osmanlı ile İran arasında yıllarca sürecek olan kardeş kavgalarına yol açmıştır. Hemen ifade etmek gerekir ki, girilen lüzumsuz rekabet neticesinde zamanla Şii-Sünnî çatışmasına dönüşerek Türk toplumu adına gerek ekonomik, gerek siyasî, ve gerekse kültürel anlamda önemli tahribata yol açacak olan bu olumsuz gelişmelerden en fazla etkilenenler ise tabii olarak Azeriler olmuştur⁶.

Safevî Devleti'nin izlediği politikayı. Anadolu'nun birliği açısından tehlike adededen Osmanlı Devleti, birçok kez İran üzerine seferler düzenlemiş, defalarca Azerbaycan'a girerek, bölge üzerindeki hassasiyetini ortaya koymuştur. XVI. yy.'dan itibaren yoğunlaşan bu mücadelelerden Çaldıran Savaşı (1514) Osmanlı lehine sonuçlanmış,

⁴ Abdulla Şaik'in oğlu olan Prof. Dr. Kamal Talıbzade'nin özel arşivinden temin ettiğimiz bu şiirler, Şaik'in basılmış hiçbir eserinde yer almamaktadır.

⁵ ERCİLASUN; Prof. Dr. Ahmet Bican, "Tarih İçinde Azerbaycan'a Bakış", *Türk Dünyası Üzerine Makaleler-İncelemeler*, Akçağ Basım, Feryat Matbaası, Ankara, 1993, s. 152-153.

⁶ SARAY, Prof. Dr. Mehmet, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara, 1996, s. 17.

Safevî hükümdarı Şah İsmail'i bozguna uğratan Yavuz Sultan Selim, Tebriz ve Güney Azerbaycan'ı ele geçirmiştir. Ancak bir süre sonra bu bölgeler tekrar Safevîlerin kontrolü altına geçmiştir. Şah İsmail'in ölümüyle birlikte Sünnî müslümanlar üzerindeki baskıların artması üzerine, bu kez Kanunî Sultan Süleyman İran üzerine yürümüş. Makbul İbrahim Paşa'nın emrindeki birlikleri ile önce Tebriz'i (1534). ardından bütün Azerbaycan'ı hakimiyet altına almıştır.

Ne var ki, bu basan da kalıcı olamamış, Azerbaycan, birkaç yıl sonra tekrar İranlılar'ın eline geçmiştir. Bir süre sonra özellikle Tebriz'de yoğunlaşan Şii propagandalarının sebep olduğu iç karışıklıklar isyanlara yol açmış, Şirvan, Tiflis, ve Dağıstan hanlıklarının Osmanlı'dan yardım talep etmeleri üzerine İran'a karşı yeni bir harekât düzenlenmiş, sonuçta. Lala Mustafa Paşa komutasındaki birlikler, Şirvan ve Derbent'e kadar olan bölgeyi ele geçirmiştir. 1578-1588 yılları arasında yoğunlaşan çatışmalar sonucunda Şirvan Valisi Özdemiroğlu Osman Paşa. Kırım Hanı Mehmet Giray ve kardeşleri Gazi Giray ile Adil Giray'ın da yardımları ile Osmanlı'nın bölgedeki mevcudiyetini pekiştirmiş. 1585 'te Tebriz'e girerek. Kuzey ve Güney Azerbaycan'ı tamamen hakimiyet altına almıştır. Ancak XVII. yy'in başlarından itibaren Anadolu'da baş gösteren Celâli isyanlarının sebep olduğu iç karışıklık. bölge üzerindeki emellerinden asla vazgeçmeyecek olan İran için bulunmaz bir fırsat olmuş, Şah Abbas yönetimindeki birlikler Azerbaycan'ı tekrar Fars toprağı haline getirmişlerdir. Bu tarihten sonra, I. Ahmet, II Osman, IV. Murat ve III. Ahmet'in yaptığı seferler sonucunda Batı Azerbaycan, Erivan, Nahçıvan, Tiflis, Gence ve Tebriz'de bazı başarılar elde edilmişse de nihâi sonuca ulaşamamıştır. Ancak stratejik açıdan son derece önem taşıyan Azerbaycan için asıl tehlike bu yıllardan sonra kendim göstermeye başlamıştır. Zira Afşar Türkleri'nden olan Nadir Han'ın öldürülmesi (1747) ile birlikte Safevî Devleti'nin Farsçı bir politikaya yönelmesi. İrândaki iç karışıklıklar ve saltanat çekişmeleri sırasında doğan otonte boşluğu, Azerbaycan'ın, İran egemenliğinden çıkarak irili ufaklı hanlıklara ayrılmasına yol açmış, bu kopukluk ise Azeriler' in düşmanlarına, özellikle de Osmanlı ve İran'ın zayıflığından faydalanarak Doğu'ya açılmaya çalışan Rusya'ya karşı zayıf düşmelerine sebep olmuştur.⁷

İlk kez IX. yy' da Kuzey Azerbaycan'daki Türk ve Müslüman'lar üzerine sefer düzenlemiş olan Rusya⁸, sonraki yıllarda Osmanlı-İran çekişmesinden de faydalanarak 1556'da Astrahanı ele geçirmiş, ardından Kafkaslar'a girerek Şirvan'ın Kuzey bölgesini işgal etmiştir. Bu sırada durumu fark eden Osmanlı'nın müdahalesiyle planlarını bir süre askıya almış, ancak Osmanlı'nın yorgunluğunu, İran'da cereyan eden iç karışıklığı, Azeri'lerin ise küçük devletçiklere ayrılmış olmasını fırsat bilerek 1804'ten itibaren Azerbaycan'ı işgal etmeye başlamıştır. Gerçi bu tehlike, başta Kübalı Felh Ali Han, Seki Ham Hacı Çelebi gibi ileri görüşlü devlet adamlarının dikkatlerinden kaçmamış, ancak onların düşmana karşı birleşme gayretleri bir sonuç vermemiştir. Nitekim ilk olarak Cevat Han'ın başarılı savunmasına karşı Gence elden çıkmış (1804), ardından

⁷ *Azerbaycan Tilk Edebiyatı* (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi) C.I. tCüllür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993. s. 158

⁸ CAFEROĞLII Ahmet, "Azerbaycan Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ayıldız Matbaası., Ankara, 1976, s. 1104.

Derbend, Küba, Bakü, Lenkeran, Şekî, Şirvan, Karabağ, Nahcivan ve Revan hanlıkları bir bir Rus'ların pençesine düşmüştür⁹. Böylece Azerbaycan toprakları, Osmanlı'nın işgallere müdahale edememesi, İran'ın ise Rusya'ya boyun eğmek zorunda kalması sonucunda yapılan Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) anlaşmaları ile Araş Nehri sınır olmak üzere Rusya ve İran arasında paylaşılmıştır.

Başlangıç itibarıyla, ele geçirmiş olduğu hanlıkların idarî sistemine karışmaz bir tavır sergileyen Rusya, 1840'lardan sonra bütün hanlıkları "Tirikaspiski Oblast" adı altında bir il haline getirmiş, ardından "Bakü, Gence ve Erivan İlleri" ile "Dağistan ve Zokatala Mahalleri" adı altında bir genel valilik yönetimine almıştır. Bu dimim Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanacağı 1918 yılına kadar devam etmiştir.

Bu kısa hatırlatmadan sonra hemen ifade etmek gerekir ki, Osmanlı'nı İran ve Kafkaslar'a yapmış olduğu seferlerin temel sebeplerinden birisi, mevcudiyeti için tehlike teşkil eden dış mihraklara engel olmak ve bölgedeki kardeşlerinin zaman zaman ihlâl edilen haklarının güvence altına almak düşüncesidir. Zaten daha önce de vurguladığımız gibi bu seferlerin bir çoğu, yapılan yardım çağrılarında bir cevap niteliği taşımaktadır. Nitekim 16. yy'da, üzerlerindeki dinî ve siyasî baskıların artması üzerine Şirvan, Tiflis ve Dağistan hanlıklarının, XVIII.yy'da ise Seki Ham Hacı Çelebi, Gence Hanı Salıverdi Han. ve Şirvan Hanı Memned Han'ın içinde buldukları müşkül durum karışısında lek kurtuluş olarak Osmanlı'yı görerek yardım talebinde bulunmuş olmaları, Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki politikasını ortaya koyan hadiselerden yalnızca birkaçıdır. Hele hele yüzyılımızın hemen başlarında, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni yıkmak için düzenlenen siyasî entrikalar üzerine zamanın Dışişleri Bakanı Mehmed Hacmski'nin, İstanbul Hükûmeti'ne başvurarak kendilerine destek olunmasını istemesi, bu tarihî vakianın en somut delili olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ne var ki, Osmanlı'nın, ortak tarihî geçmişe sahip olan bir milletin torunları olmanın verdiği güvenceyle kendisine yapılmış olan bu çağrılara uzattığı yardım eli, asimilasyon çalışmalarının yoğunlaştığı Sovyet devri yıllarında kaleme alınmış olan bazı kaynaklarca farklı yorumlanmış, bölgeye yapılan seferler bir işgal hareketi olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Özellikle 1930 ve 1940'lı yıllarda Marksist-Leninist aydınlarca yazılmış olan birçok eserde benzeri değerlendirmelere rastlamak mümkündür. Ancak asıl düşündürücü olan, bu lavnı ileriki yıllarda da sürdürülmüş olması, tarihî gerçeklerden yüz çevrilerek, hadiselerin rejime münhasır yaklaşımlarla yeniden yorumlanmış olmasıdır.

İşte bu tavır ki, 1918'de Azerbaycan'daki millî iradenin çağrısı üzerine bölgeye birlik gönderen Osmanlı'yı "işgalci", Nuri Paşa komutasında Bakü'ye giren Türk askerlerini alkışlayan fikir ve sanat adamların "dahilî düşman*" sıfatı ile suçlamış, söz konusu hadise ile birlikte perçinlenen bağımsızlık günlerinin, Azerbaycan için gerek siyasî, gerek iktisadî, gerekse kültürel anlamda büyük talırbal olduğu fikrini empoze etme-

⁹ BAYKARA, Hüseyin, "Çarlık Rusyasının Azerbaycan'da Yaptığı İstila Savaşları". *Türk Kültürü*, N11:19. Yıl 2. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, Mayıs 1964, s. 17-25'

ye çalışmıştır¹⁰. Aynı amaç doğrultusunda, millî değerlerin yüceltilerek modern devlet olma yolunda önemli mesafelerin katedildiği, üniversitelerin açıldığı yıllar adeta yok sayılmış; unutturulmaya ya da karalanmaya çalışılmıştır". Pek tabii olarak tarihin ilk Türk cumhuriyeti olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulması için elinden geleni esirgemeyen Osmanlı Devleti de, bağımsızlık hareketine olan katkılarından dolayı bu karalama kampanyasından nasibini almakta gecikmemiştir.

Şurası muhakkak ki, Osmanlı Devleti'nin 1918 yılında Azerbaycan'a askerî birlik göndermiş olması herşeyden önce iki ülke arasında daha önceden imzalanmış olan bir anlaşmanın gereğidir. Ancak resmî kurumlarca imzalanmış olan bu anlaşma, meselelerin sadece hukukî kısmını teşkil eder. Oysa burada asıl dikkatlere sunulması gereken husus, bu anlaşmanın beslediği temel kaynaklardır. Bugün için çok iyi bilinmektedir ki, o yıllarda Osmanlı ile Azerbaycan arasında alınan bu birliktelik karar, aslında, özellikle kültür ve sanat adamlarının gayretleriyle XIX. yy'ın ikinci yansından itibaren teşekkül etmeye başlayan, gönül birliğinin resmîyete yansıtılmasından başka bir şey değildir. Zira Köprülüzade M.Fuad'm "Teceddüd Devri" adını verdiği bu yıllarda. Mehmed Emin Resulzade, Alibey Hüseyinzade, Ahmet Cevad. Hüseyin Cavid, Yusuf Vezir Çmenzemiüü ve Abdulla Saik gibi nice kültür elçisi, iki ülke arasında gündün güne filizlenip yeşerecek olan kardeşlik duygularının temellerini çöktan atmışlardır.

Hatırlanacağı üzere Rusya, yıllar önce, 1828 Türkmençay anlaşmasının hemen ardından Kuzey Azerbaycan'ı peyderpey ele geçirmiş, geleceğe yönelik planları gereği, özellikle Türk ve Müslüman topluluklara karşı katı bir politika uygulamaya başlamıştır. Savaşlardaki maddî kayıplarının faturasını yöre halkına yükleyen, onlara ağır vergiler getiren rejim, bölgenin verimli topraklarına da Rus köylülerini yerleştirerek Azerîler'i tamamen pasifize etmeyi amaçlamış, ancak uygulamaya gösterilen tepkiler zaman içerisinde "Kaçaklar Hareketi"¹¹ olarak bilinen isyanlara yol açmıştır.¹² İşle başlangıç itibarıyla sıradan tepkiler olarak değerlendirilen bu isyanlar ki . Çar Hükümeti'ne karşı girişilen başkaldırının sembolü olarak geniş kitleleri harekete geçirmiş, Azerbaycan'da gündün güne artan bir katılımı daha da güçlenecek olan millî mücadele hareketinin çekirdeğini teşkil etmiştir.

XIX. yy'm sonlarına doğru kendini gösteren ve tamamen bir halk hareketi olan bu ilk kıpırdanmalar, ülkedeki siyasî ve özellikle de iktisadî gelişmelere bağlı olarak giderek farklı bir görünüm kazanmıştır. Aynı yıllarda Azerbaycan'ın tabii kaynakları, kapitalist dünyanın bölgeye olan ilgisini artırmış, iç ve dış sermaye sahiplerinin girdikleri çıkar çatışmaları, çalışanlar üzerinde büyük tahribata yol açmaya başlamıştır. İşte bütün bu gelişmeler karşısında, başta petrol olmak üzere diğer sanayi merkezlerinde çalışan işçilerle, ellerindeki toprakların yabancı sermayeye peşkeş çekildiğini fark

¹⁰ *Azerbaycan Sovet Edebiyatı Tarihi*. c.I, "1917-1920-ci İllerde Edebiyat", Azerbaycan Sovet Sosyalist Respublikası Elmler Akademiyası Neşriyyat, Elm Metbecsi., Bakı, 1967, s. 30.

¹¹ MEMMEDOV, Allıan, "Azerbaycan Millî Demokratik Cumhuriyeti Devrinde Edebiyat 1918-1920 (Aktaran.: B. Atsız Gökduğ-)", *Azerbaycan*, Mars Ticaret ve Sanayii AŞ, Ankara, Eyhij-Ekim1991.s.5.

¹² BAYKARA, Hüseyin, *Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi Tarihi*, Gençlik Basımevi, İstanbul, 1975. s.89

eden köylüleri örgütlenmeye başlarlar. Benzeri amaçlarla 1890'lardan itibaren başlatılmış olan dernek çalışmaları, 1901'de "Sosyal Demokrat Demeğ'nin kurulması ile birlikte daha aktif bir hal alır. 1904'te kurulan "Himmet" grubunun yoğun propagandaları kısa /amanda geniş kitleleri harekete geçirir; ülke çapında birbiri ardınca mitingler düzenlenir. Bu gelişmeler üzerine, hareketi durdurmak için aldığı sert tedbirlerle rağmen bir sonuç elde edemeyen Rus Çarı II. Nikola, temel hak ve hürriyetler konusunda yeni düzenlemeler getirileceği vaadiyle 17 Ekim 1905 tarihinde "Hürriyet Manifestosu" adı altında bir bildiri yayımlar. Ancak kısa bir süre sonra bu manifestonun Kafkas toplumlarmı birbirine düşürerek zayıflatmayı amaçlayan bir aldatmacadan başka bir şey olmadığı anlaşılacak¹³, 3 Haziran 1907'de, meclisin kapatılması ile birlikte, bilhassa Türk ve Müslüman topluluklar adına o karanlık günler daha ağır bir şekilde yeniden başlayacaktır.

Hürriyet Manifestosu'nun hemen ardından, üzerlerindeki yoğun baskıdan dolayı uzun zamandır sessiz bir bekleyiş içinde olan Azerî aydınlar harekete geçerler. Rusya'nın. 1905'te Japonlarla girdiği savaşı kaybetmesi ile uğradığı zaafiyet bu anlamda kendileri için Önemli bir fırsat olur. Ülkesinin tarihini, dilini, edebiyatını, halkının beklentilerini yakından tanıyan Alibey Hüseyinzade, Ahmedbey Ağaoğlu gibi idealist mütefekkirler, önce İslâmî bir söylemle girdikleri birlik çağrısını, siyasî gelişmelere bağlı olarak bir süre sonra "millet" kavramı çerçevesinde sürdürürler. Verilen mücadeleyi siyasî arenaya taşıma düşüncesi ile örgütlenme çalışmaları başlatılır. Bu amaçla 1906'da bilhassa Ermenilere karşı aktif bir mücadele içine girecek olan "Difai", ardından 1911'de "Rusya Müslümanları İttifakı"¹⁴ ve aynı yıl. Azerîler'in verdiği mücadeleyi farklı zaman ve zeminlerde günümüze kadar taşıyacak olan ""Türk Adem-i Merkeziyet Müsavat Partisi" kurulur¹⁵. Millî menfaatleri korumayı ve yüceltmeyi amaçlayan bu çalışmalar kültürel faaliyetlerle pekiştirilir. Yıllardır yaşanmakta olan çok yönlü istilâya son vermek amacıyla başta eğitim, dil ve edebiyat olmak üzere birçok sahada millî bir tavır içine girilir. Dikkatler, XIX. yy'm ikinci yansından itibaren Rusya üzerinden gelen Batılı fikirlerden çok. bir önceki dönemden farklı olarak. Osmanlı'ya çevrilir¹⁶. İki ülke arasında birtakım siyasî hesaplar neticesi koparılmış olan kültürel bağlan yeniden ve daha güçlü bir biçimde tesis etme çalışmaları başlatılır; İstanbul'daki siyasî ve kültürel gelişmeler yakın takibe alınır. Bu amaçla, Mehmet Emin Resulzade, Hüseyin Cavid, Yusuf Vezir ÇemenzeminL Ahmed Ağaoğlu, Alibey Hüseyinzade gibi ilim ve sanat adanılan İstanbul'a gelerek kültürel çalışmalara iştirak ederler, diğer taraftan Namık Kemal Mehmed Akif, Mehmed Emin Yurdakul gibi millî şuur sahibi Osmanlı şairlerinin eserlerini ülkelerine taşırlar. Azerbaycan'da Füyuzat (1906), Hayat (1907), İrşad (1907) Terakki (1908). Açıksöz (1915)" gibi yayın/organlarında millet kavramı etraflı bir şekilde ele alınırken, İstanbul'da yayınlanmakta olan İkdam (1896), Sırat-ı Müstakim (1908), Türk Yurdu (1911), gibi dergilerde de iki ülke arasındaki or-

¹³ *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, "Dövrün Tarixi Medenî Xülasesi (1900-1917-ci İllər) cİT Azerbaycan Sovet Sosialist Ehnler Akademiyası Neşriyyat, Bakı, 1960, s. 360.

¹⁴ GAZANFEROÖLU, Fazıl, "Azerbaycan'ın Son Dönem istiklâl Mücadelesi Tarihi ve Halk Cephesini *Kwru\ışn\ Azerbaycan*, Yıl: 312, Ankara. Kasım-Aralık 1996, s. 44.

¹⁵ KÖPRÜLÜZADE, Ord. "Prof. Mclmed Fuad, "Azerî Edebiyatı'nın Tekâmülü", *İslâm Ansiklope-disi*, c.H. Millî Eğitim Bakanlığı. İstanbul, 1961, a. 147.

tak değerler işlenir. Gaspıralı İsmail'in; "Dilde, fikirde, işte birlik" şuan kabul görür. Bu ara. aynı duygularla Azerbaycan'a giden gönüllü öğretmenler, yeniden başlatılan kültürel alış verişe katkıda bulunmak için hummalı bir çalışma içine girerler¹⁶. Bütün bu çalışmalar kısa sürede meyvesini verir ve Azerbaycan, gerek siyasî, gerekse kültürel anlamda Osmanlı lesiri altına girmeye başlar.

Bu arada Türkiye'de, başlangıçta bütün İslâm alemi için tek kurtuluş yolu olduğu düşünülen İslâmcılık fikri, Arap dünyasındaki siyasî kargaşa ve İran'daki başarısızlıkla sonuçlanan meşrûtiyet girişimleri gibi sebeplerden dolayı yerini Türkçülük düşüncesine terk etmeye başlamıştır. Özellikle Millî Edebiyat akımının tesiri ile daha da güçlenen bu düşünce, kısa sürede Azerbaycan'daki kültürel çalışmalara da yansımış, İbrahim Dadaş, Ağadacış Münirî. Samed Mansur; Ebu'l Halik Cenneti, Ali Abbas Müznib gibi şair ve yazarlar Türk tarihinin şanlı sayfalarına dönerek millî kimlik kavramı üzerine yoğunlaşmışlar, iki ülkenin tarihî bağlarına yönelmişlerdir. İşte Azerbaycan'da, 1918'e kadar verilecek olan millî mücadelenin fikri temellerini teşkil edecek olan bu gelişmeler, aynı millete mensup olan iki ülke insanları arasındaki kardeşlik duygularını daha da kuvvetlendirmiş, onları, düşmana karşı birlikte hareket etme şuuruna taşımıştır.

Pek tabii olarak bu şuur. toplumu bütünüyle kuşatan her hadisede olduğu gibi halkın sesi olan sanat adamlarının eserlerine aksetmekte gecikmemiştir. Ancak tarihî birer vesika olarak değerlendirilebilecek olan bu çalışmaların büyük bir bölümü, daha önce de belirttiğimiz gibi. özellikle Sovyet devri olarak bilinen yıllarda yasaklanmış. yok sayılmıştır. Çünkü Marksist ideolojiye göre edebiyat, kurulmak istenen yeni düzeni geniş kitlelere ulaştırmaktan öte bir amaç peşinde olamaz: "*Edebiyyat işi, umum-proletar işinin bir hissesi, bütün fehle sinfmin, bütün şii 'urlu av çingardı tere/inden berekete getirilen vahid, höyük sosial-demokrat mexanizminin tekerciyi ve vinteiyi olmalıdır. Edebiyyat isi, müteşekkil, müntezem, birleşmiş sosial-demokrat partiya işinin terkib hissesi olmalıdır.*"¹⁷

Edebiyat ve toplum arasındaki İlişkinin ne olduğundan çok, ne olması gerektiği konusunda ön yargılara sahip olan böyle bir anlayış¹⁸ şüphesiz ki kendisine muhalif düşen fikirlere yaşama hakkı tanıyamazdı ve tanımamıştır da. Bundan dolayı aynı yıllardaki kültürel çalışmaların büyük bölümü. Özellikle 1928'den sonraki mevcut rejim tarafından organize edilen alternatif bir edebiyat yanıtına çabalarının ezici baskısıyla karşı karşıya kalmış. Marksizm ve Leninizm ideolojisine ters düşen çalışmalar yasaklanmış, örf, adet ve an'aneler. "kolektifleştirme" adı altında yürütülen icraatlarla yok edilmeye çalışılmış, birçok aydın bir şekilde pasivize edilmiştir. Şair Hüseyin Câvid, Mikâyıl Müşfik, naşir ve edebiyat tenkitçisi Seyyid Hüseyin, Azerbaycan millî marşının yazarı Ahmed Cevad. Türkiye Büyükelçisi Yusuf Vezir Çemenzeninli, din âlimi Mir Mehemed Kerimağa, Bakü'de bulunan ve Şark'm ilk konservatuarı olma özelliğine sahip okulun kurucusu Hediye Hanım Kcyibova, tıp öğretmeni Medine Hanım Kıyasbeyli, salve sanatçısı Ulvi

¹⁰ GÖMEÇ , Doç. Dr. Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. Kömen Yayınları., 2. basım, Konya, 1997. s.47.

¹⁷ LENİN, İlyic V\|oâexcâr, *EdebiyyatHaqqında*, Azer Neşriyyat, Bakı, 1970, s.122-123.

¹⁸ NVELLEK, Rene-A. VARREN, *Edebiyat Teorisi* (Çeviren: Ömer Faruk Huyugüzel), Akdeniz Ki-tabevi, İzmir, 1993, s. 74.

Receb gibi yüzlerce ilim ve sanat adamı, sürgün, hapis ya da idam gibi cezalara çarptırılmışlardır. Bu uygulamalar, Azerbaycan edebî hayatına çok daha önce girmiş olan ve bütün birikimlerini kendi insanlarına hizmet yolunda seferber etmiş olan birçok yazann daha dikkatli davranmasını gerekli kılmıştır. Aynı yıllarda mevcut şartlar altında birçok aydın kalemını bırakırken, bazıları, yeni rejimi benimseyerek çalışmalarını sürdürmüşler, bazıları ise ülkeyi terklemek pahasına bildikleri yolda yürümeye devam etmişlerdir¹⁵: "*Kuşkusuz ki Sovyet hakimiyetinin aleyhine ulanlar ciddi saldırıya maruz kaldı ve onların bir kısmı muhacerete gitti. Bir kısmı mecbur olup yeni hükümetle barıştı ve diğer bir kısmı ise hapishanelerde, sürgünlerde çürütülüp öldürüldü*"²⁰.

Sovyet hükümetinin mevcul tutumuna doğrudan mukavemet etmeyen ve şartlar gereği temkini elden bırakmayanlar ise, Azerbaycan'ın, çağdaş değerler arkasmda kalmaması ve en azından geleceğe hazırlanması için siyasî meselelerde ihtiyat gösterip eğitime yönelmişlerdir. Aralarında Abdulla Saik, Cafer Cabbarlı, Yusuf Vezir Çemen/L'minli, Celil Memmedkulu/ade, Abdurrahim Hakverdili, Süleyman Sani Ahm-dov, Ali Nazmi, ve Mehemmed Said Ordubadî gibi isimlerin de bulunduğu bu yazarlar, aynı ihtiyat çerçevesinde, Azerî halkının duygularının yansıttıkları bazı eserlerim' geri çekmek, tarihe ışık tutacak nitelikteki tespitlerini reddetmek zorunda kalmışlardır. Tıpkı Bolşevik, Taşnaksütun. Menşevik. İngiliz ve Almanlar'a karşı çaresiz kalımları bir anda Osmanlı'ya ithafen yazdığı "Vatanın Yanık Sesi" ve "İntizar Karşısında" adlı şiirlerini saklamak zorunda kalan Abdulla Saik gibi...

Azerbaycan edebiyatının önde gelen isimlerinden Şaik'e ait olan ve o dönemde Azerî halkının Osmanlı'ya bakış açısını, Osmanlı'dan beklentilerim' dile getiren bu iki şiir. Kızıl Ordu Bakü'ye girdikten sonra yasaklanmış, şair, bu eserlerini yayınlama imkânı bulamamıştır. Çünkü "Bir millet, iki ayrı devlet" gerçeğini gündeme taşıyan bu çalışmalar, öteden beri Osmanlı ile Azerbaycan arasında sun'î bir set oluşturmaya çalışan Rus rejiminin çıkarlarına ters düşmüştür. Zira o yıllarda Azerbaycan üzerinde hak iddia eden Rusya için, Osmanlı Devleti'nin de diğer işgalci güçlerden farkı yoklu. Oysa ki Azerbaycan'da yaşanan siyasî ve sosyal gelişmeler karşısında halkın gösterdiği tepkinin edebî ifadesi olan bu şiirler samimi olarak değerlendirildiğinde görülecektir ki, Osmanlı'nın 1918 yılında Baku'ye düzenlediği askerî hareketin temel amacı bölgeyi işgal etmek değil, feryat içinde olan Azerî kardeşlerin çağrılarına cevap vermektir. Halkın sesi olan birçok şair gibi Saik'in mısralarına da bütün açıklığı ile yansımış olan bu tarihî hakikatleri görmek için, söz konusu şiirleri, o yıllardaki siyasî ve sosyal hadiseler ışığında tahlil etmek yeterli olacaktır:

Bilhassa meşrutiyetin ilanından sonra Türkiye'deki Türkçülük hareketlerinin kısa sürede Azerbaycan'ı da etkisi altına almasını²¹ özellikle Rusya açısından tehlikeli gören

¹⁹ KASIMZADE, Prof. Dr. Kasım, "Muhaciret ve Muasır Azerbaycan Edebiyatı'nın Bazı Meseleleri". *Azerbaycan Türk Kültürü Dergisi*, Nu: 281, Mars Ticaret ve Sanayii AŞ, Ankara, Eylül-Ekim1991, s.29.

³⁰ KÂZIMOĞLU, Prof. Dr. Samir, *Türk Topluluktan Edebiyatı I*, Ecdâd Yayınları., Ankara. 1994, s. 138.

²¹ CAFEROĞLU, Ahmed, *Azerî Edebiyatı 'nda İstiklâl Mücadelesi İzleri*, (Azerbaycan Yurt Bilgisi Tetkikleri II), Burhaneddin Matbaası., İstanbul, 1932., s.40.

Bolşevikler, kısa bir süre sonra boş olduğu görülecek olaı vaatleri ile halkın desteğini de arkalarına alarak 3 Aralık 1917'de gerçekleştirdikleri ihtilâl ile iktidarı ele geçirmişlerdir. Başlangıç itibarıyla ülkedeki birçok aydın gibi Abdulla Saik de, "Fevral Burjuva İnkılâbı" olarak bilinen 1917 ihtilâlinin mahiyetini yeteri kadar anlayamamış, hâdiseyi olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Yazar, uzun zamandır büyük bir hasretle beklediği hürriyetin. Azerbaycan siyasi hayatında önemli bir yeri olan bu ihtilâl ile elde edileceğine inanmış, ona sahip çıkmış, yazıları ile onu destekleme yoluna gitmiş. ilk intibaları çerçevesinde, bu ihtilâli, Azeri toplumu adına gerçek bir kurtuluş olarak yorumlamıştır²².

Ne var ki, Şaik'in büyük ümitlerle sahiplendiği bu gelişme de, tıpkı yıllar öncesinde olduğu gibi, tam bir hayâl kırıklığı ile sonuçlanır. Bolşevikler "in eşitlik vaadiyle iktidan ele geçirdikten sonra uyguladıkları hilekâr politika, onu, yine 1905 İhulâli'nin hemen ardından içine düştüğü bunalıma sürükler. Ancak bu olumsuz psikoloji fazla uzun sürmez. Zira 1 Mayıs 1917'de Moskova'da toplanan "Rusya Müslümanları Kongresi"nde Mehmet Emin Rcsulzadc ve Ali Merdaii Topçubaşı'nın Bolşeviklere karşı verdikleri başarılı mücadele, bütün Azeriler gibi onun için de yeni bir ümit ışığı olur. Nitekim yoğun çalışmalar sonucunda, önce Güney Kafkasya Federal Demokratik Cumhuriyeti adı altında Ermeni ve Gürcülerle birlikte bir federasyon içine giren Azerbaycan, 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını kazanır; böylece Feth Ali Han başkanlığında tarihin ilk Türk cumhuriyetinin temelleri atılmış olur.

Ancak, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmiş olması, üzerinde oynanan oyunların son bulmasını sağlayamamıştır. Cumhuriyetin merkezi henüz Gence'dedir ve Baku. mahallî Sovyet hükümetinin kontrolü altındadır. Bakü'nün Rusya açısından önemini bilen Bolşevikler ise halka karşı çoktan sindirme harekâtını başlatmışlardır. Üstelik bu harekâtın önemli bir gücünü de Ermeniler oluşturmaktadır. Zira Çarlık Rusyası, işgalin hemen ardından Osmanlı. İran ve Irak Suriya ve Lübnan'dan getirdiği Ermeniler'i Zenge/ur, Dilican, Göycegöl gibi bölgelere yerleştirmeye başlamış, yöredeki Ermeni nüfusunu hayli artırmıştır. Bu uygulama özellikle I. Dünya savaşı yıllarında artarak sürdürülmüş, Revan (Erivan), Karabağ bölgeleri Ermeniler'e taksim edilmiştir. Zaten bu yüzdendir ki. 1905'ten Sonra Azerilerle Ermeniler sürekli çatışma içinde olmuşlardır.

İşte 1918'de Millî Şu'ra Hükümeti'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin hemen ardından Bolşeviklerin Ermeni militanları da arkalarına alarak başta Baku olmak üzere Şamahı. Küba, Lengran gibi bölgelerde halka büyük eziyetler vermeye başlaması ve Çar zulmünden sonra bu kez böyle bir saldırıya maruz kalan Azeriler'in içine düştükleri çaresizlik, ülkedeki birçok aydın gibi Abdulla Şaik'in de tepkilerine neden olmuş, bu tepki, aşağıdaki mısralarla edebî sahadaya taşınmıştır. Bu çalışmalarda, mazisi zaferlerle dolu olan bir milletin asla esaret altına alınamayacağını haykıran

²² TALİBZADE Abdulla Şaik. "Muselman XÜİUİİ Efendilere!", *Açık Söz Qeze'i*, Açık Söz Metbeesi., Bakı, 8 April 1917.

bir şairin temsilciliğinde, bütün umutlarını Türkiye'deki kardeşlerine bağlayan Azerî halkının öz duygularını bulmak mümkündür.

Abdulla Saik, yukarıda izaha çalıştığımız menfur saldırıların cereyan ettiği tarihlerde kaleme aldığı "Vatanın Yanık Sesi" adlı çalışmasında, önce mensubu bulunduğu Türk milletinin şanlı tarihine yönelerek trans halinde o yılları yeniden yaşar; Türk ordusunun "Alimi Ordu" türküsü söyleyerek dünyanın dört bir tarafına yaptığı akınlar hayal eder. Yalçın kayaların, engin denizlerin onu nasıl selamladıklarının, ayak bastığı yerlere feyz ve rahmet saçan, Alp, Himalay ve Karpat dağlarını şenlendiren kudretini büyük bir coşkunlukla tasvir eder. Bu coşku, yıllardır göz yaşları içinde karlı dağların başından Altaylar'a bakarak kendilerine uzatılacak dost elinin hasretiyle yanıp tutuşan şairin patlamasına yol açar:

" *Men uzagdan sêyr edince kesretle,
Taleyîme kûsdüm, sarardım soldum.
Ana gelimde çırpınan sefqei.le,
A/tun ordu feraqında saç yoldum.
Bağırdım: ây iqid, qehreman erler?
Sizler üçün qoîlarımı açmışam,
Oralardan eksimiya bu yerler?
Yolunuzda benefseler saçmışam.*

Büyük bir inançla yapılan bu çağrı amacına ulaşmış, dilekler kabul olmuş, yüreğinde iman ve sevgi taşıyan, korku nedir bilmeyen "kahraman erler" bir yıldırım hızıyla esarete mahkum edilmek istenilen kardeşlerinin yardıma koşmuşlardır. Yıllardır süren hasret son bulmuştur. İleriki mısralarda bu manzara, büyük bir duygu seli içerisinde tasvir edilir. O gün, tabiatın bile bu vuslat anmdan etkilendiği, ağaçların "kavuşan kollan" alkışladıkları, ırmaklar coşarken, bülbüllerin şakıdığı, kır çiçeklerinin Türk bayrağını öpmek için birbirleri ile yarıştıkları dile getirilir. Bu coşkunluk zaten dolu olan şairi sevinç göz yaşlarına boğar:

*Sefasınız, diyordim her ağrıma...
Üreyim de sevgi saçan ateşle.
Evlad, deve basdım hepsini bağrıma,
Sévincimden gözlerim dolu yaşla.*

Ancak bu sevinçli ruh hali. şairin hayal aleminden kurtulup yaşanmakta olan gerçeklere dönmesiyle yerini derin bir hüzne bırakır. Taşıdığı fikir ve çizilen çerçeve açısından şiirin ikinci bölümünü oluşturan sonraki mısralarda, yok edilmeye çalışılan bir milletin feryadı ile karşılaşırız. Çünkü yukarıda ana hatlarıyla da olsa ortaya koyduğumuz gibi, o şaşaalı yıllar geride kalmış, Azerî halkı son derece ağır şartlar altında yine kendisini tutsak etmek isteyen güçlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Tek başına böyle bir mücadeleyi kazanabilmesi ise mümkün gözükmemektedir. Şair, canhıraşâne bir şekilde. "Altaylar gibi demir yürekli bir nesil" benzetmesi ile tasvir ettiği Türk

milletine seslenir. Zira bu saldırı sadece Azeriler'e değil, Oğuzların torunları olan bütün Türk alemine yapılmış bir saldırdır:

*Şimdi siz eyAltaylan andıran
Demir iirekli bir neslin avladı.
Ey qelbinde iman, zefer daşıyan
Oğuzların, Elxanlann ahfadı!
Ananız bax, sürüklenir yerlerde,
Her yanına neşter, xençer saplanmış.
Düşmüş de pek tehükeli bir derde,
Sızlar, ağlar, bağırı qan, xırpalanmış*

Ne var ki, biraz da boşalmak ve rahatlamak için yapılan bu çağrılar, bu şikayetler, şairi yaşamakta olduğu bunalımdan uzaklaştırmaya yetmez. 1917 İhtilâl i'nden sonra ülkesi üzerinde oynanan oyunları, Rusya'nın sinsi planları doğrultusunda Bolşevik ve Ermenilerin yürüttüğü kıyımı kabullenemeyen şair, milletinin o eski kudretini, birlik ve beraberlik içerisinde kazandığı zaferleri hatırladıkça kahrolur. Bu psikoloji önce bir burukluğa, ardından sitem dolu sözlerle dönüşür;

*Neden şimdi feryadıma qayqusuz?
Damarlarda deyişdi mi eski qan?
Neden şimdi bu halıma saygısız,
Qelbinizdc söndümü sevgi, iman?*

Yeri gelmişken hemen ifade etmeliyiz ki, genel manada bütün Türk alemine karşı sarfedilen bu sitem yüklü sözlerin esas muhatabı Osmanlı'dır. Zira o günün şartları itibarıyla Kafkas Elleri'ndeki diğer Türk topluluklarının durumu Azerbaycarıvinkinden pek farklı değildir. Kudret sahibi, daha doğrusu büyük problemler yaşıyor olsa da en azından kendi bayrağını dalgaUudımda olan tek Türk Devleti ise. Osmanlı Devleti'dir.

•"VatamnYanık Sesi" adlı şiiri ile ülkesine yapılan tecavüzü milletinin asla kabul edemeyeceğini vurgulayan şair, aynı yıl kaleme aldığı, ancak bilinen sebeplerden dolayı yine eserleri arasında gösteremediği bir diğer şiirinde de benzeri duygular içindedir. "İntizar Karşısında" adım taşıyan söz konusu eserde, Osmanlı Devleti'nden beklenen yardım, çok daha açık ifadelerle dile getirilir. Azerbaycan halkının duygularım temsilen kaleme alınan bu şiirde de sitemlerin artarak sürdüğünü, bir an önce harekete geçilmesi konusunda sabırsız bir tavır sergilendiğini görürüz. Çünkü artık tahammül kalmamıştır. Özellikle son zamanlarda baskılar giderek artmış, vatanın öksüz, yetim ve dulları, kurtarıcılarını beklerlerken büyük acılar çekmişler, binbir türlü eziyete maruz bırakılmışlardır:

*Necin böyle gecikdin?
Sensiz qelbim qırıq, sönik, çeynenmiş, xırpalanmış,
Ömür şişsem daşa deymiş, heyettim parçalanmış,*

*Qırık bîr saz kimi sızlar qanh, yorgun telleri,
Yakılar da, yakar bütün qayğı vurmuş elleri.
Şu vetenin öksüzleri, gelinleri, dulları,
Gözyaşıyla mlamış hep keçdiyiniz yolları.
Yolunuzu beklemeqden benizleri sararmış,
Heç gelmed'm! O sen, güler ürekleri gem almış.
Sen gelmesen, dolumsanmış ürekler hiç şad olmaz.
Sen gelmesen, xerabaya dönen qelb ahad olmaz,
Sel gelmesen güneş doğmaz, ümicl gülüm açılmaz,
Dodaqlanm gülmez, sönük baxtuva nur saçılmaz,
Başqasını istemem de.ey Türk, çabuk sen gel, sen gel,
Beklemeqdenyoruldum, eh, işte gâc qaldin, neden?
Yollarına daşnn qalanmış? Ya azgın quldurlar,
Burakmıyor? Daş, demir ya, polad olsa da onlar
Üreyinde şö 'lenen metin qızğın ateşle
Yakanları, erir, söndür, çeğne, boğ, ez, xırpala,
Kain, alçaq düşmenlere qol gücünü hep göster.
Açyollan, çabuk gel ki, qelbim seni pek ister.*

Nitekim aynı tarihlerde millî şuur sahibi birçok şair tarafından da hararetle işlenen bu duyular yetkilileri harekete geçirmiş. Azerbaycan Hükümeti Hariciye Vekili Mehmet Hacinski Mehmet Emin Resulzade'nin de desteği ile, 4 Haziran 1918de yapılan anlaşma gereği Türkiye'den yardım istemiştir. İstanbul Hükümeti yapılan bu çağrıya cevap niteliğinde Dilican ve Kars üzerinden Gence'ye birlik göndermiş, ve o sırada Kafkas-İslâm orduları komutanı olan Nuri Paşa ile Mürsel Paşa 2 Temimi//da Baku'yu muhasara altına almışlar, ardından Karpatlardan gelen 15. Türk fırkası üe birlikte 15 Eylül 1918'de şehre girmüşlerdir. Bir başka ifade ile: "Azerbaycan halkı tam bir ümitsizlik içinde iken yüzünü büyük kardeşi Osmanlı Türkü 'ne çevirip yardım dilemiş, kardeş sesinin güçlü sadasını işittmiştir". Türk ordusunun Bakü'ye girişi halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmış²⁴ ve bu sevinç Ahmed Ceval. Mehemmed Eminoğlu Salman Mümtaz gibi birçok şair tarafından coşkuyla işlenmiştir

Azerbaycan. Osmanlı Devleti'nin de kendisine sahip çıkması ile elde ettiği bağımsızlığını yaşadığı bu iki yıllık süre içerisinde büyük fedakârlıklarla siyasî, iktisadî ve kültürel alanlarda geniş reform harekeli erini başarıyla uygula mıştır. Bu dönem İçerisinde eğilime büyük önem verilmiş; devletin temel yapısı Türk milliyetçiliği ideolojisi üzerine

²³ MEMMEDOV, Alhan, "Azerbaycan Millî Demokratik Cumhuriyeti Devrinde Edebiyat 1918-| 920 (Aktaran: B. Atsız Gökdağ.)", *Azerbaycan*, Mars Ticaret ve Sanayii A Ş, Ankara, Eylül-E-kim 1991. s.9.

²⁴ SARAY, Prof. Dr. Mehmet, *Yeni Türk Cmhuriyeleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu. Ankara, 1996, s. 41.

bina edilmiştir. Halk ruhunun ön plana alındığı aynı yıllarda, bütün engellemelere rağmen, Bakü'de Azerbaycan halkının ilk millî üniversitesi açılmış (1919). millî hükümet, kendi kadrolarını yetiştirmek amacıyla dış ülkelere öğrenci göndermiş²⁵, ayrıca aynı şuur içerisinde 13 Ağustos 1919'da Rus edebiyatı, tarili ve coğrafyası müfredattan çıkarılmıştır.²⁶ Yıllar süren esaretin son bulması ile kazanılan bu yeni ruh hali ,bir anlamda Şaik'in ideallerinin de gerçeğe dönüştüğü yıllar olmuştur:

*Ulu, feğel ruhsuz bir ülkeydim men,
Artıqyem ruh ile canlanırdım.
Sıze akıts, alqış deyirdini menden,
Çıraq kimi panl-parıl yanırdım.*

Fakat millî değerlerin yüceltiildiği, hür iradenin kullanılmaya başlandığı ve millî benliğe dönüş anlamında önemli adımların atıldığı bu dönem uzun ömürlü olamamıştır. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sonucunda imzalanan Mondros Mütarekesi gereği Azerbaycan'ı boşaltmak zorunda kalmasıyla, Azeriler kendi kaderleriyle başbaşa kalmışlardır. Gerçi 12 Ocak 1920 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığı Paris'te gerçekleştirilen toplantıda büyük devletlerce kabul edilmiş, ancak ülkedeki Ermeni ve Bolşevik militanların yürüttüğü terör durmamıştır. 28 Nisan 1920 yılında, Azerbaycan'daki komünist sempatizanların açtığı yoldan Bakü'ye- giren Kızıl Ordu. iktidarı devirerek yerine, ihtilâl komitesi önderlerinden Neriman Nerimanov'un başkanlığında geçici bir hükümet kimmiş, bu hükümet, iki yıl kadar soma teşkilatlanmasını tamamlamış ve böylece 1918 yılında başlayan millî bağımsızlık hareketi son bulmuş, aynı yıllar, Azerbaycan siyasî ve kültür larilüne "Sovyet Devri" adı ile geçecek olan yeni bir devrin başlangıcı olmuştur. Başta Azerbaycan olmak üzere bölgedeki hemen bütün Türk topluluklarının yoğun bir asimilasyonla karşı karşıya kaldığı bu devir Sovyetler Birliği "nin dağıldığı 1991"ın Ağustos ayına kadar devam etmiştir.

Sovyet rejiminin bu süre içerisinde Azerbaycan'ı millî kimliğinden uzaklaştırmak İçin uyguladığı istibdat başarılı olamamış, başta di! olmak üzere Anadolu ile Azerbaycan toplumunu birbirine bağlayan kültürel birlikteliği yok etme çalışmaları, yıllar öncesinden kurulmuş olan gönül bağını yıkmaya yetmemiştir. İzlenen inkâr politikası, uğranılan haksızlıklar sürgünler, verilen hapis ve ölüm cezaları bu hakikatleri değıştirmemiş, 1918 yılında Osmanlı ile Azerbaycan arasında sergilenen dayanışmanın temelleri, kültürel sahadaki birikimler sayesinde tarihî birer vaka olarak günümüze kadar ulaştırılmıştır.

²⁵ CAHİROĞLU, Prof Dr. Ahmet, "Tarihin İlk Tılrk Cumhuriyeti Azerbaycan^ *Türk Kültürü*, Nr: 19, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, Jülyısl 964. s. 15.

²⁶ *Azerbaycan Eckhiyyah Tarixi*, "Sosialist İnkılabı Areiesinde Edebiyyai (1917-1920)". c.HL Qızıl ŞerqMelbeesi", Bakı, 1957, s. 9.